

સાહિત્યમાળા.

ૐ

ગુણ ૧ લું.

રસ ઝરણાં.

વખડ -

રા. રા. મોતીરામ નરાયણરાય કરે ગુણ.

પ્રકાશક -

શ્રી નાનપાદવ નીચેની ગાંધીનગર થી મળે -

ગોકુળભાઈ દોલનરામ બટ.

કીર્તન ૦ ૬ -

૨૦૨૨

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી ને પીઠાભિદ નિભાગ]

અનક્રમાંક ૮૮૦૧ વર્ગિક

પુસ્તકનું નામ ૨૨૧૭૫૨૫૩૦ - ૧

વિષય ૬ - ૧ : ૬

ॐ

साहित्यभाषा.

पुष्प १ बुं,

रस उरणां.

लेखक,

रा. रा. मोतीराम नरहरिशंकर शुक्ल.

प्रकाशक,

धा वालिपारले वीटररी युनीयनना तरक्षी मंत्री-

गोकुणसाध हांडलतराम लट्ट.

१९४० १९४५ १९४६

प्रथमावृत्ति.

प्रत १०००.

संवत् १९७६

सन १९२०.

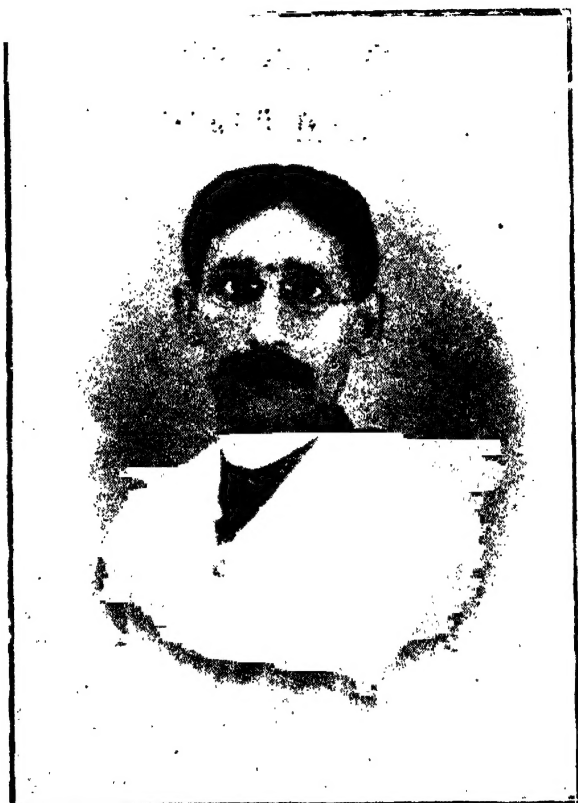
डी'मन. ०-६-०.

ગ્રામગત વિધાપીઠ પ્રથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કૌપીરાઈટ સંગ્રહ

(સર્વ હક કત્તાને આધીન છે.)

મૈંક સ્ટ્રીટ, કોટ, મુબઇ નંબર ૧૨-૧૬ વાળા મકાનમાં
ધી “ હિંદુસ્થાન ” પ્રેસમાં, મી. છોટાલાલ
પુરુષોત્તમદાસ મહેતાએ છાપ્યું છે.

રા. રા. મોતીરામ નરહરિશંકર શુક્લ.

જન્મ :—૧ લી ફેબ્રુઆરી ૧૮૮૮. સંવત ૧૯૪૪ મહાવદ ૪.

પ્રકાશકના બે બોલ.

જનસમૂહની સાધારણ માન્યતા છે કે પર્વતોમાંથી નીકળતાં ઝરણાંઓનું વારિ ઘણું સુખકારક અને લાભદાયક હોય છે; અને તેથી જો માનવીઓ આવાં પાણીની અભિલાષા રાખે તો તે કંઈ નવાઈ ભરેલું નથી. આ વાત પણ ખરીજ છે કે દરેકે દરેક ઝરણું એકજ જાતનું પાણી આપતું નથી; પણ અનેક તરેહના ભંગ-રતો આવાં ઝરણાંમાં સમાવેશ થાય છે. થર્મોપાયલી (Thermopylae) કે જે ખીણ લીયોનીડસના નામથી પંકાઈ ગઈ છે અને જે ગ્રીસ દેશની ઓળખાણ કરાવે છે તેની માંહેથી વહેતું પાણી દહીંઓને નિરોગી બનાવતું હતું. હિંદમાં પણ આજી પંડાડમાં આવી જાતનાં ઝરણાં મળી આવે છે. કોઈકનું પાણી સ્વાદમાં અત્યંત સમાન લાગે છે, કોઈકના પાણીના સ્પર્શથી મન વિશુદ્ધ થાય છે અને કોઈકની અંદર સ્નાન કરવાથી દેહ પવિત્ર થતો મનાય છે. આવી જાતનાં ઝરણાં આ લઘુ પુસ્તકની અંદર જણાશે. હું ઇશ્વરનો ઉપકાર માનું છું કે આ વીડિયોપારલે સાહિત્ય સેવા મંડળ આવી જાતનું કામ કરના સમર્થ થયું છે.

આ “રસ ઝરણાં”ના વહેવડાવનાર સુરત શહેરમાં આવેલાં નાગર કૃષ્ણાના વતની રા. રા. મોતીરામ નરહરિશંકર શુક્લ છે. હાલને માટે તમારી ઉત્કંઠાને વધારે વાર ન રોકતાં એટલુંજ કહીશ કે તમે કર્તાના નામથી, હામથી તથા કામથીજ સંતોષ પામશો. ઇશ્વર કૃપાથી ખીણ આદૃતિમાં તેમની પુરેપુરી ઓળખાણ કરાવીશ.

પ્રિય પાઠકો ! તમારી અવગણના તો હું કેમ કરી શકું ? આ કાર્યને માટે તમારી મદદ જરૂરની છે, અને પૂર્ણ આશા રાખું છું કે તમે સહાયતા આપશો. સાહિત્ય સેવાનું માંગલિક કાર્ય પશ્ચીમી શરૂ થાય છે તેથી તે ન્યાયાનુસાર છે, જો કંઈ સુચના કરવી હોય તો જરૂર ખુશીથી જણાવશો. ઘણું કેકાણે ચિન્હો મૂકવાના રહી ગયાં છે તે આવતી આવૃત્તિમાં મૂકાશે. ઘટીત ધ્યાન બીજી આવૃત્તિમાં આપવામાં આવશે. શુભ કાર્યને ઉત્તેજિત કરે. અસ્તુ. હવે તો માતા સરસ્વતી તમારી રહેમ નજરની આવશ્યકતા છે.

હરિગીત છંદ.

ઓ માત મારી શારદા, તમ આંગણે ઉભા રહ્યા;
તમ આંગણે ઉભા રહ્યા, તમ આરણાં ડોટી રહ્યા.
ઉઘાડજો, ઉઘાડજો, મુખ આપનું દેખાડજો.
વીણા તણા તમ સુરને, અમને અહુ સુણાવજો. ૧
સાહિત્ય સેવા આદરી, આજે ઘણા ઉલ્લાસથી,
તે કામ પુરું પાડજો, ઓ માત પુર ઉગ્ગસથી;
કંઈ જોડ ખાંપણ હોય તો, તેને તમે સુધારજો;
અજ્ઞાનતા દાસે કંઈ તો, તે તમે ભૂંસાડજો. ૨

૪૧, વેસ્ટ,
વાલેપારલે,
થાણા.
૧ લી જુન ૧૯૨૦.

લી૦ સેવક,
ગોકુળભાઈ દોલતરામ ભટ્ટ,
આન. સેક્રેટરી,
ધી વી. પા. લી. યુનિયન.

પ્ર તાવ-૧.

આ પુસ્તકમાંની કવિતાઓ-જોકે એને કવિતાઓ કહેવી ક કમ તે પણ મારે મન તો સંશયયુક્ત વાતજ છે, કારણ કવિની વાણી તેજ કવિતા; અને મારામાં કંઈક અંશે પણ કવિત્વ હોય એમ હું ધારતો નથી, અને તેથી એ એક ગાંડા ઘેલા ભક્તના પદ્યપ્રવાહો, એ મારા સમય સમયના મનના ઉભરાઓ છે.

જેમ વર્ષાઋતુમાં કોઈ નાનકડી ટેકરીમાંથી નાનાં નાનાં ઝરણો ફૂટે છે, તેનું જળ ગિરિરાજમાંથી વહેતી નદી જેવું મધુર. શુદ્ધ અને પુણ્યમય હોતું નથીજ, તે જળ નદીજળ જેટલી લોકસેવા કરી શકતું નથીજ, તેના જેટલું વેગ અને શક્તિમંત પણ હોતું નથી, તેમજ નિકટ વસનારનેજ ચત્કિચિત્ આનંદ આપી શકે છે તેવીજ આ કવિતાઓ છે, અને તેથીજ એ પુસ્તકનું નામ રસ ઝરણાં રાખ્યું છે. જેમ કેટલીક સરિતાની પાસેની ટેકરીઓ સરિ, તાનું જળ લઈ અન્ય માર્ગે બહાર વહેવડાવે છે, તેવાં ઝરણો પણ આ સમૂહમાં દેખાશે; અને તેમાં કંઈક રસ પણ લાગશે, તો તેનું માન તે સરિતને ઘટે છે, અને સંસર્ગથી જે દોષ તેમાં પ્રાપ્ત થએલા લાગે, તે ટેકરીનાજ સમજવા.

એ ઝરણાંના પ્રાગટ્ય કાળે એવા વિચાર ન હતો કે એને સજ્જનપાદમાં અને ગુર્જરગિરાની સેવામાં અર્પણ કરવાં. તેનું એક કારણ તો એ એનું જળ અર્ધપાદ યોગ્ય મને લાગતુંજ

નહિ અને હજી લાગતું નથી. તેમજ એવું એવું પણ પાછામાં વા-
પરવાનો પ્રસંગ અને અનુકૂળતા પણ પ્રાપ્ત નહતાં. પણ હવે આજે એ
પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય છે અને તે પ્રાપ્ત કરાવનાર મુખ્યનાં વીલેપાર્લે-
નામનાં એક નાનકડાં પરાંની સાહિત્ય સલાના સભ્ય મહાશયો અને
તેના મંત્રી ભાઇ ગોકુળભાઇ દોલતરામ ભટ્ટજી છે, અને એ સેવાનું
પ્રાપ્તિસ્થાન ઝરણુજળને પ્રાપ્ત થયું, તેમાં ગિરિને અભિમાન કર-
વાનું કંઈ કારણ નથી. હા, ઉત્પાદક તરીકેનો તેને જે સ્વાભાવિક
આનંદ લાગે, તેના દંભથી તે ઇનકાર કરતો નથી. તેમજ પોતાના
જે દોષો એ ઝરણુજળમાં ડોચ તે પણ વગર સંક્રાંતિ કબુલ કરે છે.

એ ઝરણોમાં નથી જોઈએ તેવી વાણીની શુદ્ધતા, અર્થની ગં-
ભીરતા, સુસ્વરની ધૂન, શબ્દની મધુરતા, શાંતિની શીતળતા કે અમ-
ત્કૃતિ પુષ્પની પરિમળ, તેપણુ ભક્તિપૂર્વક અર્પણ થએલાં પત્ર,
પુષ્પ, ફળ કે જળ એ એકલા લગવાનથીજ નહિ પણ સર્વથી
અંગીકાર થાય છે, તેમજ આ રસ ઝરણું પણ સેવા યોગ્ય ગણાઇ
માત ગુર્જરગિરા અને તેના સજ્જન ભક્તોનાં ચરણામ્બુજો માંડ
સ્વીકૃત થાઓ, એવી આશા રાખતો વિરમું છું.

વીલે પારલે
તા. ૧૯-૫-૧૯૨૦.

સંવત ૧૯૭૬ ના જેષ્ઠ શુદ્ધ ૧ ને બુધવાર.

માતા ગુર્જરીનો કનિષ્ઠ કિંકર,
માતીરામ નરહરિશંકર શુક્લ.

અપણુ.

રસરાજમાંથી રાવકર કૃપાથી મેઘરૂપ થઇ ગિરિગર્ભમાં સમા
ઇ તેના દોષાદિસહ બહાર નીકળતાં, જળઝરણાંઓ વિચરવાના પ્રદે
શને મથાસકિત રસમય કરતાં, સુજન પાદમાં લોટતાં, તે રસરાજ
નેજ અર્પણુ થવા સરળયાં છે, તેમજ આ રસઝરણાંઓને પણ
તેવીજ સેવા અને સ્થાનમાં અર્પણુ કરું છું, તે સ્વીકૃત થાઓ.
અસ્તુ.

કર્તા.

રસ ઝરણાં,

(૧)

પ્રભાત.

હૃદયમાં સ્ફૂરતું આત્મતું તત્ત્વ જે, તેહતું પ્રાતરે ધ્યાન ધરવું;
 જેહ તુરીય છે, પરમહંસ ગતિ, સચ્ચિત્ સુખ એનેજ ગણવું—હૃ૦.
 સ્વપ્ન જાગ્રત્ સુષુપ્તિની માંહિજે, નિત્ય રહે છે પ્રકાશ રૂપે,
 એવું જે અત્ત નિર્મળ તે હુંજ છું, નાહિ હું ભૂતનો સંધ છું રે—હૃ૦.
 મન અને વાણી 'હોંચી શકે નાહિ જ્યાં, તે ભણું પ્રાતરે અત્ત ભાવે;
 અનુગ્રહે જેહના વાણીઓ નિખિલ જે, તેહને વિષે પ્રકાશ આવે—હૃ૦.
 વેદ જે અખિલ છે, તેહ એ અત્તને, 'નેતિ, નેતિ' કહીને ખતાવે;
 કે'છ એને વળી દેવનો દેવને, અચ્યુત, અચ્યને અજ ગણાવે—હૃ૦.
 પ્રાતરે હું ભણું તમચક્રી પર અને, જેહ છે સૂર્યના વર્ણ જેવું,
 જેહ છે પૂર્ણને જેહ પુરૂષોત્તમ, પદ સનાતન એનેજ કહેવું—હૃદય૦
 રજ્જુમાં સર્પની પેઠ આ જગત્ સહુ, ભાસે (જેની) અશેષ મૂર્તિ વિષેરે
 વર્ણવ્યું એહ ભગવત્પાદચાર્યએ, પ્રાકૃતે મોતીરામ કહે છે—હૃદ૦

મનશુદ્ધિના સંકલ્પો.

શિખરિણી.

જદા જાણું ત્યારે, અતિ દૂરજ નેતો જાઈ શકે
સુષુપ્તિમાં તો એ, અતિ સમિપ આવી મુજ રહે
દુરંગામી જ્યોતિ, સહુ તણુંજ જ્યોતિજ ઠરતું
થજો તે તો મારું, મનજ શુભ સંકલ્પ કરતું.

ઋષિઓ મેધાવી, રત નિજતથ્યાં કર્મ કરવે
ધૌરે યજ્ઞે કર્મો, સુખથી કરતા જે મન વડે
સહુથી આદિ જે, સમરથ પ્રજામાંહિ વસતું
થજો તેતો મારું, મનજ શુભ સંકલ્પ કરતું.
ગુણો ધૈર્યાદિ એતતરૂપ સુપ્રજ્ઞાન ધરતું

વળી જ્યોતિ એ છે, અમૃતરૂપ સૌમાંહિ વસતું
નહીં જેના વિના, કંઈ પણ થઈ કર્મ શકતું
થજો તેતો મારું, મનજ શુભ સંકલ્પ કરતું.

થયું ને થાવાતું, વળી ભુવનમાં જે થઈ રહ્યું
ખરે તે જાએ છે, અમૃત ધરમીથી સહુ ભણ્યું
અને સાતે હોતા, સહુ હવન વિસ્તાર કરતું
થજો તેતો મારું, મનજ શુભ સંકલ્પ કરતું.

રથે નાભિ ચક્રે, જડાઈ રહી આરાતણી વલી

ખરે તેવી એમાં, રૂક યજ્ઞ વળી સામની વલી
 સહુ પ્રાણીનું એમહિ, સહુજ તો જ્ઞાન વસતું
 થજો તેતો મારું, મનજ શુભ સંકલ્પ કરતું.
 લગામે ઘોડાને, નિયત કરી હાંકે સુરથી જે
 ખરે તેવી રીતે, મનજ લાઇ જાયે મનુજને
 હાંકે રે'નારું એ, અજર અતિ વેગી મન ખરું
 થજો તેતો મારું, મનજ શુભ સંકલ્પ કરતું.

(૩)

ઉપજાતિ.

વાણી અને અર્થ સમાન માનો,
 સંબંધ માતા જગના પિતાનો;
 વાણી અને અર્થની સિદ્ધિ માટે
 ઉમા સદાશિવજ વંદું સાથે.

(૪)

મન.

મનહર હંદ.

વાણીતણો પૂર વેગ, તેનાથી અધિક વેગી
 વાયુ તણો વેગ નહિ, જેનાં લેખાંમહિ છે,

વિજળીનો વેગ તેનાથી પણ અધિક વેગ
મન તણો તો મનાય, દુનિયાની મહિ છે;
એવું મન ઢોડી જાય, ઝડપથી પણ માંહિ
જ્યાં પહોંચી શકે નહિ, પાણી વાયુ વિજળી,
આમ દોડે તેમ દોડે, પણ મોતીરામ, બ્રહ્મ
અનુભવ લેતી વેળા, જાય છે પાછું વળી.

(૫)

રસ.

મનહર છંદ.

કહે છે સરસ રસ, શેરડીનો ધણાએ ને
કેરીનો મધુર રસ, ધણાએ વખાણે છે,
ધણાએક સાકરના, સ્વાદને વખાણે છે તે
સ્વાદ ગોળ મધતણો, મિષ્ટ ધણા જાણે છે
ખારે અને ખાટો વળી, તીખો અને મીઠો પણ,
કડવો કટાણો એમ, રસ છજ કહ્યા છે,
જેને જેવો લાવે તેને, તેજ ખૂબ વખાણે છે
ભોગ ભોગ લાવ થકી, મનુષ્યોએ જાણ્યા છે. ૧
ધણાએક ખટરસ, ભોગતણા ભોગી છેને
ધણાએક એકરસતણા ભોગી હોય છે,
સહુથી સરસ રસ, નિજ સ્ત્રીના અધરનો
તેની ખૂબી જાણનાર. સુજન તો કોઈ છે

સહુથી સરસ રસ, વામાતણા અધરનોં
કહ્યો પણ તેનાથી સરસ રસ એક છે,
અન્નાનંદ રસ મોતીરામ જેણે જાણ્યો હોય,
તેહના આનંદમાંહિ, સહુ રસ હેઠ છે. ૨

(૬)

મદન.

મનહર છંદ.

મદન છપ્પીસો જૂઓ, રસીક રંગીલો મુઓ
વગર બોલાવે દુઃખ દેવા અહીં આવે છે,
અદશ્ય છે એનાં બાણ, મારીને કાઢે છે પ્રાણ
દુઃખ મને બાણ એનાં તણું ઘણું સાલે છે.
શંકરે તો બાળી દીધો, કાણે જીવતો એ કાધો?
કે જનમ ભૂતતણી, યોનિવિષે ધાર્યો છે ?
નહિ રંગ નહિ રૂપ દેખાયે વાયુ સ્વરૂપ
સંસારને એણે ખરે, નખમાં નચાવ્યો છે. ૧
ભૂત તો પ્રવેશ કરે, પારકાં શરીરે ખરે
તેમજ મદન ખુરો પૂરો એ જણાય છે
ઉત્પાદક સંસારનો, પીડક છે યુવાનનો
મોટા મોટા વિદ્વાનોમાં, પૂજ્ય એ લેખાય છે*

આયુધ આંખા મોરતું. આચરણ છે તોરતું
વસંત ગૃહમાંહિ એ, વાસ રૂડો ધારે છે
જે કોઈ યુવક કે યુવતી જાય એકાંતે તો
આણુ તાક સાધી મારી, હૃદય વિદારે છે.

૨

(૭)

મોહ.

ચિત્ત તું શીદને ચિંતા કરે—એ શહ.

મોહ તું શીદને પ્રાણી ધરે, પતંગીયું દીપ મોહથી મરે—ટેક.

પારધી કેરા શરથી બચવા, હરણી દોડતી કરે

રામરૂપી શરને વશ થઈને, એજ આણુથી મરે—પતંગીયું ૦ ૧

જ્ઞાનકાળે બ્રમર ધણાએ, કમળપુટમાં ઠરે

દ્વાણેન્દ્રિયને વશ થએથી, એજ કમળમાં મરે—પતંગીયું ૦ ૨

ખાવાનો છે મોહ મીનને, તેથી એ તો મરે

એજ મોહ મૂકી માછીઆ, મીનોને પકડે—પતંગીયું ૦ ૩

હાથી જેવાં મોટાં પ્રાણીને, મનુષ્ય વશજ કરે

હાથીને છે મોહ નારીનો, તેથી બંધમાં પડે—પતંગીયું ૦ ૪

એક ઇન્દ્રિય વશ થએથી, એવું દુઃખજ પડે

૪ ઇન્દ્રિયરતને મોતીરામ એ તે કેમ નહિ નડે—પતંગીયું ૦ ૫

કમલિની યોગ

મનહર છંદ.

તગગ શું શોભે સાઈ, કમળથી ભરેલું ને
પ્રતિબિંબ ચંદ્રકેરૂં, તેની માંહિ પડતું,
હર્ષ પામે કમલિની, પણ કમળનું મુખ,
નિસ્તેજ એ ચાંદનીની માંહિ પણ દીસતું;
રવિ કેરા વિયોગથી, વિરહી થઈ કમળ
આન મુખ થયું, જેનું લાન ગયું લાગતું
જાણે પતિવ્રતા નારી, નાથના વિયોગ થકી
શોક ધરે દુઃખ કરે, એવું એહ ભાસતું.

(પણ) કમલિની હર્ષ પામી, કમળને કે'વા લાગી,
જે જે હે કમળ મારા નાથનું વદન તું,
આકાશમાં ફરનારા, શાતળતા આપનારા
મારા નાથને જોઈને, ખુશી કેવી થાઉં હું?
પ્રિય કેરા મુખનું અવલોકન કરીને હું
રૂપાની આદરવાળા પલંગે પોહાહું છું.
મનાઉં મારા નાથને, વિધ વિધ પ્રકારેને
માને નહિ ત્યારે હું તો, રીસાઈ જાઉં છું.
પછી મારા નાથ મને, મનાવવા આવે ત્યારે
નાથ પાસે મુખનનું, વરદાન માગું છું;

ચંદ્રનાથ પ્રેમે કરી, મનોરથ પૂર્ણ કરે,
 તે સુખને અનુભવી, મનમાંહિ રાચું છું.
 કમળ ત્યાં કે'વા લાગ્યું, બોળી કમલિની તારી
 ભ્રમણા એ તુતે તને સમજાવી દઉં છું
 તારા નાથ દૂર બેઠા, તે કદી શું અહીં આવે,
 પ્રેમી તારું મન એ કલ્પના સહુ કલ્પતું. ૩
 પલંગમાં પોઢવાતું, એ પણ ભ્રમણા તારી
 જળમાં દેખાય તારા નાથતું એ મુખડું,
 તુજ નાથની સાથે, રીસાવાતું કહે છે પણ
 એ તો તને પવન બનાવે છે રમકડું.
 સુખન કરતો નથી તારો નાથ તને પણ
 એ તો તારા નાથનો પ્રકાશ છે ખરું કહું;
 તારા નાથનો સંયોગ, શિવ જટામાંહિ થશે;
 પ્રસન્ન યોગથી થઈ આશિષ એજ દઉં. ૪

(૯)

સંસાર સમુદ્ર.

રાગ પરજ.

સંસાર આ સમુદ્ર ખારોરે, અંબે મને એમાંથી તારોરે--ટેક.

એહ સમુદ્ર લયંકર લાગે, ખારું એતું પાણી,

અનેક મગરમચ્છો આવે, જાય મને તાણી;

છે મને આશરો તારોરે, માતા મને પાર ઉતારોરે--સંસાર ૧

- દુઃખરૂપી ખાર' પાણી એનું, મુખમાંહિ જાએ,
 ભક્તિથકી મન ચૂકીને માતા, અતિ ધણું અકળાએ;
 તેને તમે શાંત પમાડોરે, તમારા ચરણે ઘેસાડોરે-સંસાર ૨
 કામ ક્રોધ આદિ મગરમચ્છો, મોઢું પ્હોળું રાખે,
 સપડાવે તેના પંજમહિ ને, કચડી તો નાંખે,
 તેને તમે નાશ પમાડોરે, મને પંજથી બચાવોરે-સંસાર ૩
 આડે માર્ગે દોરી જવાની, મતિ તેઓ રાખે,
 તેઓની દાઢમાં નાંખી મુને, દાંત વચ્ચે નાંખે;
 તેમાંથી તમે બચાવોરે, માતા મારી બહારે ધાઓરે-સંસાર ૪
 અનેક નાનાં મોટાં મોળ', આવે અને જાએ,
 કિનારાથી મને દૂર ધસડી, વચ્ચે લઇ જાએ,
 માટે મને સ્થાયજ આપોરે, ભક્ત નિજ કરીને સ્થાપોરે-સંસાર ૫
 ધન તૃષ્ણા આદિ મોળ' છે એ સમુદ્રનાં માત,
 કિનારો આવે દેખાવા કે, ધસડી ધસડી જાય;
 તો તો ધન તૃષ્ણા નિવારોરે, સંતોષને આગળ લાવોરે-સંસાર ૬
 એવાં એવાં ધણાં સંકટ પડે, ભવ સમુદ્ર માંભ,
 મોતીરામનો આશરો નહિ, વિણ તમારી સ્થાય, •
 માટે માજી વહેલાં આવોરે, ભવાબ્ધિમાંથી બચાવોરે-સંસાર ૭

(૧૦)

૫૬. (૧)

સખી મદારી એક આબે,
 વાંસઘડી વગાડી માર' મનકું હયું;

મનહું હયું' મારું, ચિતહું ચાલ્યું,—વાંસલડી ૧

હું નાગણી હતી મદમાતી,
ના કોઈને ગણકાવતી'તી

મન મોજ પડે ત્યાં, ફરવું ગમ્યું'તું—વાંસલડી ૨

એ વાંસલડીનો રૂડો ખવનિ
લાગ્યો મુને એની સુણી

એ વાંસલડીએ મારું, જીવન હયું—વાંસલડી ૩

મસ્ત હતી હું એ ધૂનમાંહિ,
પકડી મુને એણે ત્યાંહિ,

કેદ કરી કંડીએ ધાલી શું કહું?—વાંસલડી ૪

નાથ હવે એ નાચ નચાવે
એલ કરે ને મને એલાવે,

હું રાગની બધાણી, જે કહે તે કરું—વાંસલડી ૫

(૧૧)

અભિમાન ત્યાગ.

લજન.

મદ માનવનો જગમાંહિ કદી લાઇ નથી રહ્યોરે

ગવીં દુષ્ટ તણો જે ગર્વ, હસ્તીમદ પેર વહ્યોરે—

(૧) આ પદનો અર્થ ત્રણ આર રીતે થઇ શકે છે. એક તે
મે નાગણી વચ્ચે વાતચીત હોય એવો એનો શબ્દાર્થ છે, બીજો
તથા અને કુણ્ણના પ્રેમ પ્રસંગને પણ લાગુ પડે છે, ત્રીજો કોઈ
પણ પ્રેમરસ ચાખનાર યુવતીને પણ લાગુ પડશે અને એથી લક્ષ્યને
જીટમાં દૃઢ લક્ષિતી જે આનંદ અનુભવ થાય છે તેનું વર્ણન છે.
મે દરેક વખતે, વાંસલડી, નાગણી, નાથ, આદિના તત્ત્વ પ્રસંગા-
સાર અર્થ લઇ લેવા—મો. ન. શુક્લ.

હરિમીત.

‘હુ’ ‘હુ’ કરે પણ ‘હુ’ મહિ સમને નહિ એ પ્રાણીઓ,
 ‘હુ’ જલ છુ’ એ સારને કે દિન નહિ જો જાણીઓ;
 ત્યારે પછી ‘હુ’, ‘હુ’ કરે, વળવાનું’ શું છે પ્રાણીનું? ૧
 હુંકાર કરતાં રાવણે તો મોત નિશ્ચે આણીયું.
 પ્રહ્લાદનો પિતા હતો, હિરણ્યકશિપુ રાજાઓ,
 મદમાં અને મદમાં કહો શું સાર તેણે કાઢીઓ?
 વળી કં’સ કે’તો શ્રેષ્ઠ છું’ હું’ દેવને દાનવ વિષે
 સમજી તમે સમજી કહો, એ વાત કેમ બની શકે? ૨
 જે જલજાની હોય તો તે શ્રેષ્ઠ યોતાને ન કે’,
 છે જલ તો એકજ ખરે, ને વ્યાપ છે સર્વ સ્થળે.
 તે જલ ઉંચું જલ નીચું થાય ક્યાંથી ભાષ્યો?
 શું રાવણે રાવણથી રાવણ નીચો ધારીયો? ૩
 દૃષ્ટિ હશે જ્યાં તો વિષમ ત્યાં આત્મજ્ઞાન નહિ ઠરે
 સમતા વસી જો હૃદયમાં તો જ્ઞાનનો ત્યાં માર્ગ છે,
 (માટે) અભિમાન જલજાનીને થાય નહિ એ માનજો
 અભિમાન કરતો દુષ્ટ જન છે, નક્કી એવું ધારજો. ૪

(૧૨)

જગતવાટિકા.

ગઝલ.

ભલા દુનિયાં આં દેખી લો, ખરેખર એક વાડી છે
 ખગીઓ આ બનાવ્યો છે, બહુ હુશીઆર માળીએ ૧

બનાવ્યાં ઝાડ તો મોટાં, પુરુષરૂપી એ વાડી એ,
 લતાઓ સ્ત્રી તણી કાઢી, ખરે એ બુદ્ધિશાળીએ. ૨
 પુરુષ કે'છે હે સ્ત્રી તારો, નથી કોઇ અહીં ખેલી
 જીવન નાહિ ટકે તારું, ક્ષણું એકે દહં મેલી. ૩
 છઉં બળવાન હું એવો, ન આશ્રય કોઇનો લેઉં
 ખરે સંસાર વન તેમાં, તને ધારી હું ઉભો રહું. ૪
 અરે આ જન અભિમાની જરા જોને વિચારીને
 લતા જો સ્ત્રી હશે નહિ તો, મતિ થાશે શી તારીરે. ૫
 થશે વિજનાજ ચમકારા, ઝૂંકારો વાયુ જો ભારી
 મગડગડ ગાજશે ધનને, વરસશે ખૂબ જો વારિ. ૬
 ખરે તવ આ લતા તુ'ને, ધરી ખૂબ જોરથી રે'શે,
 ત્યમજ રે પ્રાણી દુઃખની મહિં, દિલાસો સ્ત્રી તને દેશે. ૭

(૧૩)

સ્વાર્થી જગત્.

પીલુ.

સ્વારથની આ દુનિઆં છે ભાઇ,
 સ્વારથની છે સખણી સગાઇ—ટેક.
 સ્ત્રી પુત્રાદિક સ્વારથે આવે,
 સ્વાર્થ થયા પછી ઉભાં રહે નાહિ, સ્વારથની—૧
 સ્વાર્થથી માનુષ કર્મ કરે છે,
 સ્વાર્થની એહ કરે છે કમાઇ. સ્વારથની—૨

જગતતણી બધી જુઓ પ્રવૃત્તિ,	
સ્વાર્થ વિના બીજું શું એનીમાંહિ.	સ્વારથની—૩
આપસ્વાર્થમાંહિ દુનિયા કુબેલી,	
સ્વાર્થીને બુદ્ધિવાળો કહે ભાઇ.	સ્વારથની—૪
કર્મ બ્રહ્માર્પણ કોઇ કરે નહિ,	
સ્વાર્થ આગળ આધિજ્ઞા ભાઇ.	સ્વારથની—૫
જો બ્રહ્મ અર્પણ કરે તો,	
જનન મરણ મોતીરામ છે નાહિ.	સ્વારથની—૬

(૧૪)

સંસાર રંગ.

ભજન.

મૂરખ તું પ્રાણી સંસારમાં શું રંગાણો ?
 ધાણી તે તાણી, ધાંચીનો બેલ ગણાણો—ટેક.
 ફોકટ ફેરા ફરી ફરીને સુકું ધાસ તે ખાધું,
 અવિદ્યાની અંધારી બાંધી, નહિ ઓળખ્યા તે સાધુરે—મૂરખ
 જેમ ધાંચીનો બેલ ન સમજે, ઓળ ધાસ કે તેલ,
 તેમ અરે તું મૂરખ જીવડા, સમજ્યો નહિ કંઈ મેળરે—મૂરખ
 તત્ત્વ ખરું તું સમજ્યો નહિ કંઈ. જે જુદું છે ભાઇ,
 જા મુર મરણ મોતીરામ તું, શિવતણા ગુણ ગાઇરે—મૂરખ

(૧) સ્વોર્થ સાધયતે ધીમાન્.

તાપી તટે.

મનહર છંદ.

તાપીતણા તટપર, એસી તાપીને નિહાળું,
 તાપી તણી ખૂબી જોઈ, ખૂબ હરખાઉં છું;
 જગતમાં વેદાન્તનો, સિદ્ધાંત એ ઉપદેશ
 માટે તાપી ગુણ જાણે, નિશ્ચયિન ગાઉં હું.
 દાન દયા દીનતા એ, ત્રણે દેહાશ્રમાએ તો,
 સુખદ માનવ દેવ દાનવને કહ્યા છે.
 તેજ અતલાવતી એ, તાપી સર્વ મનુષ્યને
 દાન દયા દીનતાએ, સારરૂપ કહ્યા છે.
 પાણી તણું દાન કરે, ગ્રામ રક્ષણ દયાથી,
 વાંકીચુંકી ચાલે કેવી, દીનતા દેખાડે છે;
 એહ જોઈ મનુષ્ય તું, સદ્ગુણો એ ધાર એવી
 શિક્ષા નિશ્ચયિન જૂઓ, કેવી એ શિખાડે છે.
 અને એવી શિખામણ આપનારી સારી સારી,
 તાપીને પ્રણામ કરી, છૂટો સહુ પાપથી.
 મૃગા એના ઉપદેશે, હદ કરી નાંખી છે તે,
 જોઈ મોતીરામ નમે, બહુ બહુ ભાવથી.

લેખકની કદર.

મનહર ૭૬.

માખરની ખીસકોલી ન સાફર સ્વાદ જાણે,
 કદર શું જાણે વેશ્યા, પતિવ્રતા નારની ?
 વખ્યા જાણે દુઃખ ક્યાંથી, પ્રસૂતાનું કહો ભાષ ?
 કુંભાર શું જાણે કેવી, કળા છે સૌનારની ?
 રસહીન, કવિની કવિતાને ન રસ જાણે,
 રસમ કો પુરુષ કે, કવિ કોઇ જાણે છે.
 મોતીરામ વાત જાણે, ધર્મી કેરી પાપીઓ શું ?
 લેખકની કદર કો, વિરલા પિછાને છે.

સ્તુતિ.

લાવણી.

રામચંદ્ર રઘુવીર રસીલા, રાવણુ રોળ્યો રણુમાંજ,
 કૃષ્ણ કંસનો કાળ કહાવ્યો, કાઢ્યો કાળી ક્ષણુમાંજ, ૧
 ગીત જોષીકા ગાએ ગાથા, ગોવિંદ ગોકુળ ગૌચારી,
 ઋદાવનમાં વહનિ વાખ્યો, બહાલે બહાર કરી વા'રી, ૨

ધરણીધર ધનપતિ ધરાધર શાયી ધર્મ^૧ ધ્વજધારી
 માધવ માર્યો મુરદૈત્યને, મધરાતે મુરલી ધારી,
 નામે નારદ નારાયણને, નિશ્ચિન નમતી નગધારી,
 પુરુષોત્તમ પાપીઆ પ્રજાળ્યા, ભક્ત ભીડભંજનકારી.

(૧૮)

સ્તુતિ.

લાવણી,

ત્ર્યંબકેશ્વર ત્રિલોકનાથા, ત્રિશૂળધારી ત્રિપુરારી,
 પ્રભુ પાર્વતીતણા પતિ ને, પ્હાડવાસી પન્નગધારી— ૧
 સચ્ચિદાનંદ સદાશિવજી, સનાતન છો સુખકારી,
 શંકર શિવજી શંભુ સ્યાણા, શશીધારી છો શંકારી— ૨
 અર્કલોચના અગ્નિલોચના, અખંડ ને આનંદકારી,
 નંદિવાહન નાથ નરોના. નિત્ય નાક^૧ નંદનકારી— ૩
 મદનારિ મંદાકિનીધારી, મહેશ્વર મંગળકારી,
 મોતીરામ મનહરજી મનોહર મૃતિ^૧ મોહક મદહારી— ૪

નામ સ્મરણ.

ભજન.

રામનું રામનું રામનુંરે, જીલ નામ જપી લે રામનું—ટેક,
 રામનામ જપતાં, જોર ના પોંચે,
 છે જપ્યં મહાત્મ્ય રામ નામનુંરે—જીલ૦ ૧
 ગામના ગપાટા, વાતના ઝપાટા,
 માર્યા કર્યા તે શા કામનું રે?— જીલ૦ ૨
 રામ તણાં નામથી, તર્યા પાપાણુ તો,
 હુલ્લક આ જીવના ભાર શું રે?— જીલ૦ ૩
 યોગીઓનાં મન, રમણુ કરે જેમાં,
 એવા રામને જપતાં વાર શું રે?— જીલ૦ ૪
 રામતણાં નામથી, શુકલ મોતીરામ,
 મન થાશે પવિત્ર નક્કી ધાર તું રે— જીલ૦ ૫

(૨૦)

કકડો.

રાગ વણઝારાનો.

કકે કૃષ્ણચંદ્ર સમજ મન મારારે, ખખખે ખગવાહન સમરને પ્યારારે
 ગગે ગુણી ગોવિંદ સમજ મન મારારે, વધે ધનશ્યામ સમરને પ્યારારે

ચચે ચતુર્ભુજ સં મન માં છછછે છબીલો શ્યામ સં પ્યાં
 જજજે જાદવનાથ સં મન માં જજે જષકેતુ^૧ તાત સં પ્યાં
 ટટે ટીટોડીતાર સં મન માં હહે હાકોરરાય સં પ્યાં
 ડડે ડાકોરનાથ સં મન માં ઢઢે ઢક્કાવાદર સં પ્યાં
 તત્તે ત્રિભુવનનાથ સં મન માં થથથે થંલ ફાડનાર સં પ્યાં
 દદે દામોદર નામ સં મન માં ધધધે ધરણીધર સં પ્યાં
 નન્ને નારાયણ નામ સં મન માં પપ્પે પુરષોત્તમ સં પ્યાં
 ફફફે ફણીધરશાયો સં મન માં બબ્બે બાળમુકુંદ સં પ્યાં
 ભભભે ભાળ તિલક સં મન માં મમ્મે મુરારિ નામ સં પ્યાં
 ય યકી યજ સ્વરૂપ સં મન માં ર યકી રૂડા રામ સં પ્યાં
 લલ્લે લક્ષ્મીનાથ સં મન માં વવ્વે વાસુદેવ સં પ્યાં
 શશ્શે શાલીગ્રામ સં મન માં સસ્સે સુંદીરશ્યામ સં પ્યાં
 હુથી હરિ રૂકું નામ સં મન માં ક્ષએ ક્ષિતીધર શ્યામ સં પ્યાં
 રા કે'તાં જ્ઞાનભંડાર સં મન માં કહે કક્કો મોતીરામ સં પ્યાં
 અ કે'તાં અખંડ સ્વરૂપ સં મન માં આ કે'તાં આનંદરૂપ સં પ્યાં
 ઇ ઇશ રૂકું છે નામ સં મન માં ઉ ઉપેન્દ્રજ સુખધામ સં પ્યાં
 ઐ કહેતાં એક સ્વરૂપ સં મન માં ઐ ઐરાવતભૂપ^૩ ભૂપ સં પ્યાં
 ઔ ઔંકારનું સ્વરૂપ સં મન માં ઔ ઔતાનપાદિ^૪ નાથ સં પ્યાં
 અં અંબરધારીશ્યામ સં મન માં કહે છે ઐ મોતીરામ સં પ્યાં

૧ પ્રભુમ્ન. ૨ ઢક્કા નામનું વાદ્ય જેને પ્રિય છે તે. ૩ ઇંડ;
 ૪ ક્ષિવંશ.

(૨૧)

બોધ.

કાફી.

અનિત્યન શુ વળગોરે, નિત્યને શાને અળગું કરો,
ધૂમાડાના ગોટારે, તેમાં આથ શાને ભરો ?—ટેક.

બ્રહ્મથી લિન્ન આ પ્રપંચ સધળો અનિત્યજ કહેવાય,
ધડીમાં છે અને ધડીમાં નથી, નાશવંતજ દેખાય,
તો તો તમે તેમાંરે, પ્રીતિ અરે શાને ધરો— અનિત્યને-૧
આનંદભર્યો છે નિજ સ્વરૂપે, વિષયમાં ખોજો કેમ ?
કસ્તુરી મૃગ જેવી મતિ રાખો છો, શાનો પાર પડે તમ નેમ ?
સ્વરૂપ નિજ ખોજોરે, જમણા સહુ દૂર કરો— અનિત્યને-૨
એક અખંડ અને અદ્વય એવું બ્રહ્મ આનંદ સ્વરૂપ,
તે બ્રહ્મનો જોણે ભેદ જાણ્યો, તેનો આનંદ છેજ અનૂપ,
'નેતિ' 'નેતિ' કહેછે રે, મોતીરામ વેદ ખરો— અનિત્યને-૩

(૨૨)

મનશિક્ષા.

ભજન.

મન અસાની, વિષય વિષે શું આનંદ તુજને લાગે ?
મણે જીવળની, વિષય સહુને શાને તું નહિ ત્યાગે ?—ટેક

તારી લગની વિપયમાં બહુ લાગી. ગણે દુશ્મન જે હોયે ત્યાગી,
 તારી બ્રમણા હજી પણ નહિ લાગી— મન-૧
 તને દૃશ્ય પ્રપંચ રૂડો લાગે, તને બોધ ધણો કુડો લાગે,
 એ બોધ દાતાથી તું લાગે—મન૦ ૨
 તને લાગે સ્વરૂપનો બાધ થશે, બોળી જોતું 'બ્રહ્મ ભેળું' થશે,
 પણ કલેશ તારો સર્વ જશે—મન૦ ૩
 હું થાક્યો તને સમજાવીને, તોએના અક્કલ આવીરે,
 તારું નબળું કેવું લાવિરે,—મન૦ ૪
 સુણ વેદ અરે પુકાર કરે, જગ છે મિથ્યા બ્રહ્મ સત્ય ખરે,
 મોતારામ તું શિવ પ્રતાપ તરે—મન૦ ૫

(૨૩)

ગાંડી દુનિયા.

દુનિયાના સહુ લોકો ગાંડા, ગાંડા થઈને ગાંજ છે,
 માયારૂપી મદિરા પીને, મર્કટ પેરે નાચે છે. ૧
 નાચે નચાવે, નહિ નાચે તેને એ ગાંડા લાખે છે,
 પોતે ગાંડા તેથી સહુને, ગાંડા ગાંડા ઝાંખે છે. ૨
 ખોટી આશા તેથી લઈને, ખોટાં કર્મો કર્યા કરે,
 ખોટાં જ્ઞાને ચિત્ત ભમેલું, ગાંડા પેડે ભમ્યા કરે ૩
 મોહ પમાડે એવી જે છે, પ્રકૃતિ આશ્રય તેનો ધરે,
 રાક્ષસી આસુરી પ્રકૃતિ જે છે, તેને વશ એ કર્યા કરે ૪

(૧) મોઘાશા મોઘ કર્માણો મોઘજ્ઞાના વિચેતસઃ

રાક્ષસીમાસુરીં ચૈવ પ્રકૃતિમ્મોહિનીં શ્રિતાઃ ॥—મગવદ્ ગીતા.

મૃત્યુ—કાળ.

હરિગીત.

મૃત્યુ તણા મુખપાશમાં કંઈ આશવાળા જઈ પડ્યા,
 ધન માલ ધામતણા ઘણા માલીક પણ ત્યાં જઈ ચડ્યા;
 રાજા મયા ગાંજ્યા મયા ગાંજ્યા નહિ જે કોઈના,
 શૂરવીર ને વળો દાનવીરો જીવિવીરો જે હતા. ૧

ખરી રાજનીતિ રામની પ્રીતે ભરત પંકજ મયા,
 ગુણુ નામ લક્ષ્મણુ સીતનાં શત્રુમૃતનાં તે રહ્યો મયા;
 વળો કૃષ્ણુ અર્જુન બીમને પાંડવ સૌ ભૂતમાં ભળ્યા,
 કપટો કૌરવ કાળ જેવા એહ સૌ કાળે ગળ્યા. ૨

વિદ્યાતણા ઉત્તેજને ભૂષ ભોજ ખુબ પંકજ મયા,
 કવિ કાળીદાસ અને વળો ભટ ભારતી સૌ વહ્યો મયા;
 ભટ બાણુ વાંણીનાં ખરે ભૂષણુ હતાં ભૂંટઈ મયા,
 મોટા ઘણા, રાજર્ષિ ને મહર્ષિ પણ સુકઈ મયા. ૩

વ્યાસ ઐત્તમ ગર્ગશંકર સૌ થયા પણ થઈ મયા,
 વનરાજ શીવાજી અને પ્રતાપ પણ એ વહી મયા;
 તે થઈ મયા તે વહી મયા નિજ પાદ ચિન્હો રહી મયાં,
 છે કાળનો મોટો કિનારો તેહ માંહિ સમઈ મયા. ૪

એ શાસ્ત્રકારો કાવ્યકારો રાજ્યકારો થઇ ગયા,
 એ સાપ મોટા વહી ગયા તેના લીસોટા રહી ગયા;
 રે કાળ તારું પેટ કેવું ! નહિ તને આવે દયા ?
 શું ખાઉધરો તું છેજ તેથી લક્ષ તારા એ થયા ? ૫
 પણ તું ખરે એક નીતિ આપે મૃત્યુ તારી એ દયા,
 જે સુજન જન તે ધર્મ ધારે ધારી કેશા તેં બ્રહ્મારે
 અભિમાનથી એ કાળ જાણી જે ખરે અજગા થયા,
 તું જાણ મોતીરામ તેતો લવ સમુદ્ર તરી ગયા. ૬

(૨૫)

આશા નદી.

રાગ કાફી.

સરિતા આશાનીરે મનોરથ જળથી ભરી,
 તૃષ્ણાના તરંગોરે નહિ તેથી શકીએ તરી—ટેક.
 રાગરૂપી મોટા મગરમચ્છો એહ નદીમાં ચરે,
 તર્ક વિતર્ક રૂપી પક્ષીઓ આડાં અવળાંજ ફરે,
 ધૈર્ય રૂપી જૂક્ષોરે તેનો નાશ કરતી ખરી—સરિતા. ૧
 વમળ એમાં મોહ તણાં છે તેથી દુસ્તર ગણાય,
 ચિંતા રૂપી એ તટજ મોટા પાર કેમ એ પમાય,
 વિશુદ્ધ મન યોગીરે, પામે મોહ એને તરી—સરિતા. ૨

પછી શું ઉન્નતિ થાએ ?

ગઝલ.

- નહિ નિજ આશને છોડો, અદેખાઈ નહિ તોડો;
મમતનો ઝાલીઓ જોડો, પછી શું ઉન્નતિ થાએ. ૧
- નહિ કંઈ દેશને કાળે, નહિ તમ દેયું તો દાઝે;
જુરી માયા હૃદય રાજે, પછી શું ઉન્નતિ થાએ. ૨
- નહિ લેવું નહિ દેવું, નહિ ખોવું નહિ રહેવું;
ધરે નિજ ખેસીને રહેવું, પછી શું ઉન્નતિ થાએ. ૩
- નહિ ઉદાર ચિત્ત રાખો, નહિ કટુ વેણ કંઈ સાંખો;
ધરો મોટાઈનો ફાંકો, પછી શું ઉન્નતિ થાએ. ૪
- અનેકાનેક બંધુઓ, મરે વિણ અન્ન તે જીઓ;
ન તેની દાઝ લઈ રવો, પછી શું ઉન્નતિ થાએ. ૫
- જાઈ ધન થેલીઓ કરમાં, ગપાટા મારતા ધરમાં;
પડ્યા જ્યમ સર્પ નિજ દરમાં, પછી શું ઉન્નતિ થાએ. ૬
- રહોછો સ્વાર્થમાં શૂરા, વળી અભેમાનમાં પૂરા;
ખરા જ્યમ સાંઢીયા ખૂરા, પછી શું ઉન્નતિ થાએ. ૭
- અરે સાહિત્યને કાળે, ખરે જે જાન્ય પરદેશે;
કંઈએ યત ના કીધો પછી શું ઉન્નતિ થાએ.

જુઓ તમ વેદ ઉપવેદો, લોધા પરદેશીએ બેદો;
 નહિ કંઈ ખેદ તેનો જો, પછી શું ઉન્નતિ થાયે. ૯
 કરો વિદ્યા તણી વૃદ્ધિ, અખિલ જે હુન્નરો શોધો;
 વ્યસન જે દુષ્ટતે રોધો, નહિ શું ઉન્નતિ થાયે. ૧૦

(૨૭)

બાળ્યાંજાણ,

તોટક છંદ.

મુજ માત અરે, ગદ્ય ક્યાં તું ખરે,
 તુજ બાળક આ, રડતુંજ કરે,
 તુજ પ્રેમ કદી, નહિ વિસરતો,
 તુજ સ્નેહ સ્મરી, સ્મરી હું રડતો.

વિલપું તલપું, તરસુંજ રડું,
 મુજ શાંત પડે, નહિ આ દિલકું,
 બહુ શાંતિ ધરું, મન શાંત કરું,
 પણ શાંત પડે, મુજ ના મનકું.

જરી શાંતિ ધરે, વળી પ્રેમ સ્મરે
 તુજ, આ વિલપે, ચિત્ત માડી અરે,
 જ્યમ પાણી વિના, માન તો તલપે,
 ત્યમ માડી વિના ચિત્ત આ વલખે,

ગદ સ્વર્ગ વિષે, તવ બાળ દિસે
રડતાં, ખડતાંજ, કીધા શું રીસે ?
નહિ વાતજ એ, મુજ ચિત્ત વિષે
હસતી, તુજ પ્રીતિ, અગાડી દિસે. ૪

મુજ બાળપણે, દુઃખ મેંજ દીધું
સહુ શાંતપણે, સહી તેંજ લીધું.
તુજ સ્વાર્થ વિહીન જ પ્રેમ ખરો,
જગમાં ચરી ને ફરી મેં નિરખ્યો. ૫

રડતો જવ હું, રડતી જનની,
જવ શાંત થતો, તવ શાંત થતી;
દુઃખ તેં સહીને, સુખ દીધું મને
રસ પૂર્ણે ખનાવી દીધો ચુમીને. ૬

તવ ભાવ ખરે, મુજમાં ભરતી,
તુજ ગુણ તણી, કરતી ભરતી,
જવ ચુખન તું, મુજને કરતી,
તવ મોદ તણી, અવધિ કરતી. ૭

સહુ શુભ ગુણો, મુજ માંહિ વસે,
તુજથી ઉપન્યા, મન મારું કહે;
અવગુણ કદાચિત કોઇ હશે,

મુજ દોષ થકી, ઉપજ્યાજ હશે. ૮
મુજ માડી જતાં, રડતાં પડતાં,
પણ શાંતિ વળે, નહિ વિલપતાં,
તુજ દષ્ટિ અમી તણી સ્વર્ગ થકી,
વરસાવજ અંજલિ આપ્ય ગૃહી. ૯

(૨૮)

નહિ

મનહર છંદ.

સંસારમાં સુખ નહિ, અજ્ઞાન'દે દુઃખ નહિ,
 સંતોષીને ભૂખ નહિ, કોઈ પણ વાતની.
 ગુણકાને શીલ નહિ, નિર્દયને દિલ નહિ
 ઉષોગીને ઢીલ નહિ, જુઓ ભલી ભાતથી,
 કામી કદિ શાંત નહિ, લોભીને નિરાંત નહિ.
 દેડકાંને દાંત નહિ, તેમ તમે માનજો,
 સસલાને શીંગ નહિ, ઢાંકી રહે હીંગ નહિ,
 મોતીરામ કસ્તુરી ના છુપે કદી માનજો.

(૨૯)

એકાક્ષરી કાવ્ય.

૧ દાદુ દદા દો દે દો, ૨ દાદા દાદા દુ દૈ દો,
 ૩ દદા દો દદા દૈ દે, ૪ દુદા દાદા દે દૈ દે.

૧ એક દાદુપ'થી સેવક સ્તુતિ કરે છે કે હે 'દાદુ! દો દૈ' એટલે દયા અને દીનતા આપો.

૨. એક બાળક પોતાના વદ્ધ દાદા પાસે આવી રમવાના પાનાની દુરીની માંગણી કરે છે.

૩. એક દરદી પોતાની દાસીને કહે છે કે હે 'દદા' (દાસી) બે દદા (દાડમ અને દાક્ષ) આપ.

૪. કેટલાક દક્ષણીના છોકરાઓ સાથે અડધું પડધું જાણનાર ગુજરાતી છોકરાઓ રમે છે, ત્યાં એક છોકરાને માથે બે દાવ આવે છે. તે વખતે બીજો છોકરો તેને કહે છે કે 'હે દાદા (ભાઈ) દુ દા (બે દાવ દઈ દે (આપી દે).'

હિંદુસ્થાન.

રાગ ભજન.

મુજ જગદંબા માતૃભૂમિ તું મારી હિંદુસ્થાન.

તું જ જગદંબા સર્વ મનુષ્યને કરાવે છે પય પાન. ટેક.

તું ખરેખરી જગની અંબા, માતૃભાવે પોષે સંધા,
તને નમેજી ભકતો જ્ઞાનવંતા, - મુજ૦

૧

તું જ્ઞાન અખંડ આપે સહુને, વિદ્યાલક્ષ્મી આપે બહુને,
તું પાળે છે આ જગને સહુને - મુજ૦

૨

કેવા પુત્ર પરાક્રમી તુજ થયા, ભક્તિ તણા તો પંથ ગ્રહ્યા,
એ થઇ ગયારે ગયાજ વહ્યા, મુજ૦

૩

સહુ જ્ઞાને ઉત્તમ જ્ઞાનજ જે, તુજ પુત્રોદ્ધારા અધ્યુત્ તે,
ત્યારે દુનિયામાં વાધ્યુજ ખરે. મુજ૦

૪

આ ભૂમંડળની પ્રજા જે છે, તુજ પાદ તણું સેવન કરવે;
થઇ પવિત્ર ને ઉન્નત ખરે મુજ૦

૫

તેં કૃષ્ણ ભીમ અન્નુન જણ્યા, વળી ધર્મ પ્રતાપ શિવાજી થયા
યાજવલ્ક્ય વસિષ્ઠ થઇજ ગયા મુજ૦

૬

તારણ તુજ પુત્રોત્ કરવા, વળી જ્ઞાન અખંડ જગમાં ભરવા;
અવતાર થયો શંકરનો મા. મુજ૦

૭

વધ્યું હાલ શાસ્ત્રનું જ્ઞાન ત્રણું, વળી પદાર્થવાદ તણુંજ વધ્યું,
સહુ અટકી જુએ મા તુજ સામુ. મુજ૦ ૮

કહે છે છેટા એતોજ નહિ, અરે ભારત માત બતાવો કંઈ,
અમે નહિ શકીએ વધીજ કહીં. મુજ૦ ૯

એવો પ્રતાપ તારો મા મોટો, નહિ મળે જગતમાં તુજ જોટો,
તું છે અગ્નિ અને સહુ પરપોટો. મુજ૦ ૧૦

શાસ્ત્રો વન શિઆળવાં ગર્જે; તુજ કેસરી જ્યાંસુધી ના ગર્જે,
વેદાન્ત જગાડ કે જે ગર્જે, મુજ૦ ૧૧

તું હવે જરા જગૃત થાને, સહુ આતુર જનને પય પાને,
મોતીરામ કહે સાવધ થાને મુજ૦. ૧૨

(૩૧)

મનહરણાં.

મનહર છંદ.

મનહર ચીજો તણું, જ્યાં કશં સાંભલજો,
મનહર છંદ વિષે, મનહર માનજો;
મનહર ચંદ્ર ખરે, શરદ પુનમ ફેરો,
મનહર સૂર્ય ઉગતોજ પરમાણુજો,
મનહર સુકવિ કવિતા, મનહર વળી,
જણો લીલા યૌવન પ્રમત્ત પ્રમદા તણી,
મનહર ઋતુઓમાં વસંત ઋતુ છે ખરે.

ફળમાંહી કેરીઓને, મનહર છે ગણી. ૧
 મનહર બાળકોની રમતજ લાગતી ને,
 મનહર ગૃહ લાગે યુવતીના વાસથી,
 મનહર સારૂ ગીત અને નાદ વાદ્ય કેરા,
 મનહર બાગ જોડ ખીલ્યો પુરા ખંડારથી,
 વૃક્ષો માંહી મનહર, ઘટાદાર વટ વૃક્ષ,
 ફૂલ માંહી પારિજાત મોગરો ગણાય છે.
 શિવ ચરણકમળ મનહર મોતીરામ,
 તેથી તારું મન પણ મનહર થાય છે.

(૩૨)

જગત્ વૈચિત્ર્ય.

માલિની વૃત

વિવિધ વિવિધ દુઃખે જગત્ આ સૌ ભયું છે,
 ઉદ્ધધિ દુઃખ તણામાં, જગત્ આ સૌ હ્યું છે;
 સુખ કદિ જ્યમ આવે, વિજનો ચમકારો,
 જગત્ જન સહુને દુઃખ સું ભાઈચારો.
 ગુણીજન ગણુ ગળતો, કાળ આતો વહે છે,
 નવિન નવિન આશા, માનવીઓ ધરે છે,
 ખરખર જ્યમ ખરતાં, પાનડા પીપળોનાં,
 જરથી જરિત થઈને, માનવી દેહ પડતાં.

કોયલને આવાહન.

અથવા

વિરહની વાતો.

ઝીણાં ઝરમર વરસે મેહ-ઐરાહ.

વિયોગે દિન નહીં મુજ જાએ, ઓ મીઠી મારી કોયલડી,
તારા ટહુકાના લણુકા થાએ, ઓ પ્યારી મારી કોયલડી,—ટેક. ૧

ટહુકા સંભારી માઈં મન વિયોગી, રાગી થતું અતિ વહાલીરે,
સંભારને આ રાગી અનુરાગીને, આવ તું વહાલી આલીરે—મીઠી૦ ૨

દિન ખરેખર એકજ વહાલી, જુગ જુગ જેવો જાયરે,
આમ દોડે તેમ દોડે મન માઈં પ્યારી, ગાંડા જેવું બની જાયરે—મીઠી૦ ૩

ભમતી હતી તું આત્રવક્ષોમાં, ટહુકા કરતી હતી ભારીરે,
સાંભળનાઈં વ્યસની આ મનકું, ના તેને નાંખ તું મારીરે—મીઠી૦ ૪

આજે મોતીરામ ગાંડો બન્યો છે, વિનવે છે પ્રાણથી પ્યારીરે,
આવ આવ મારી મીઠી મધુરી. આ તનમન દેઉં ઓવારીરે—મીઠી૦ ૫

શરાબ.

પીલે શરાબ મઝેદાર મેરેયાર-એરાહ.

કેવો ખરાબ આ શરાબ મારા લાઇ, કેવો ખરાબ આ શરાબ-ટેક

રોગો બધાનું મૂળ એ કહાવે,

ધન આબરૂનો નાશ એ કરાવે,

પીલો શરાબ પછી બનો ખરાબ-કેવો ૧

પૈસા કમાઇ એમાં યુમાવો,

અકલ વાહ્વાહ કેવી બતાવો,

ખૂબી તમારી બતાવે શરાબ-કેવો ૨

આંખોની લાલી તે લોહીનો ઉછાળો,

જુસ્સો જણાએ એ લોહીનો ઉકાળો,

માડી દશાએ પહોંચાડે શરાબ-કેવો ૩

લાખેણી આદમી કાઢીનો થાએ,

સંગ શરાબે એ કિંમત અંકાએ,

નાંખે ગટરમાં મળનો. શરાબ-કેવો ૪

સાખી.

ગુણ અવગુણ વિચારીને. સંગ તજો શરાબ:

શું જોઇ મોહી રહ્યા, શરાબ બડોજ ખરાબ.

કહે મોતીરામ તજો એ શરાબ-કેવો ૫

(૩૫)

અનુબંધ ૫ છંદ.

શંકર શંકરાચાર્ય, કેશવ આદરાયણ;
સૂત્ર ભાષ્ય કીધાં જણે, નમું તેને ફરીફરી. ૧

(૩૬)

પ્રેમોદ્દીપન.

-મંદાકાન્તા.

રાધા જોતું નિરખી નિરખી, કૃષ્ણને માન મેલી;
ખંસીધારી તુજ તરફ આ, નિરખે પ્રેમવેલી,
શાન્તિદાતા તટજ યમુના, રાત્રિ આ ચંદ્રવાળી,
લાજે શાને પ્રિતમ વરને, ભેટતાં ભાગ્યશાળી- ૧

જો જો એનું વદન રસીલું, કેવું દીપેલું આજે,
આથે ઉભો રજનિપતિ તે, જોઈ જોઈજ લાજે,
માટે જો એ પવનદળને, મુખ સંતાડવાને
કાલાવાલા કરી કરી અને, માગતો વાદળીને- ૨

જો જો પેલાં સકળ વનનાં, વૃક્ષ આનંદકારી,
ભૂમિ લીલી થઈ જલદથી, લાગતી રમ્યભારી.
આજે વીણા કર ધરીકરી, દાખવે માન ભારી,
કૃષ્ણે સુખી અધર અડક્યા, એ થઈ ભાગ્યશાળી. ૩

વસંત-તિલકા-

વૃક્ષો સહુ સખી ખરે કરતાં દીસે છે,
 ઇર્ષા બહુ મુરલીની, કરમાં ધરી જે.
 માટે સખી તું પણ કૃષ્ણ વીણા થઇ જા,
 જા આથમાં વળી મુખે ચુમીઓ લઇ જા. ૪

મંદાકાન્ત'.

રાધા તુંને કરકમળમાં, કૃષ્ણ લેશેજ નયારે,
 ઓપ્ટો ચુંબી કરણ તુજમાં, પ્રેમવાણી ઉચારે.
 થાશે નાદો તુજ મુખથી, કાષ્ટવીણાથી તો,
 મીઠામાની અધિકતર, તજી કાષ્ટ વીણાજ દેશે. ૫

વ્યોમે જે તું પ્રકૃતિ કંઈ કંઈ, રંગ જૂદા ધરે છે,
 પૃથ્વી રાત્રે પ્રણયજ કથા, ચંદ્ર સાથે કરે છે,
 ખીલેલી આ કુમુદ કળી તે, હર્ષિણી બની છે,
 સ્વામી સંગે રમત રમતાં, હર્ષિણી થઇ છે. ૬

જે પૃથ્વીના પયધરસમે પહોડ પેલો જણાએ,
 તેને સ્પર્શે કરશશીતણા, બહાલથી ખેલતાએ,
 લાગે પૃથ્વી સુરત રમતી, ચંદ્ર સંગાથ બહાલી,
 રાધા તું એ પ્રિતમવરને, આથમાં લે દયાવી ૭

-મહ-

ઉપજાતિ.

ગતિ થતી જો જળની જણાએ
પૃથ્વીપરેથી નલમાંહિ જાએ,
જાણે પ્રભુએ કર્ણાજ કીધી,
રવિકરો નિસરણીજ દીધી.

ગયા વળી દોષજ સંગ સારે
થયું અતિ પૂનિત એહ ભારે
આનંદથી એ નલમાં રમંતું
યોગી પ્રમાણે સુખથી ભમંતું.

સત્સંગતું પુન્ય અધિક વાધ્યું,
મળી મહતા સ્થળ ઉચ્ચ લાધ્યું,
પૃથ્વી થઇ આતપથી તપેલી,
તેને જણાઇ જરૂરીજ એની-
થયું અભિમાનજ તેથી એને,
પડ્યું નીચું એ નલને તજીને,
હતો સમૂહ સુખવાસ સારો,
થયુંજ જુદું મદ્યું નહારો,-

અંબા સ્તુતિ.

ભુજંગી છંદની ચાલ,

બહુ મુખકારી સહુ વિધન હારી,
 સુરોને નિરારિ કીધા દૈત્ય મારી,
 દુરીજનન ટાળી ભૂમિ ભાર હારી,
 કૃપાળુ દયાળુ નમું મારી મારી-
 થયો દૈત્ય ઉત્પન્ન મહા દુઃખકારી,
 સહુ ત્રાહિ ત્રાહિ રહ્યા છે પુકારી,
 કીધી સૌજને તે સમે સ્તુતિ ભારી, કૃં ૨
 સહુ દેવ કૈલાસમાં આવી માડી,
 સ્તવે શંભુને ત્યાં સમાધિ જગાડી,
 તદા શંકરે માતને તો જગાડી, કૃં ૩
 લીધું રૂપ વિક્રાળ ને મા તું ચાલી,
 લીધી હાલ તરવારને બધી જાલી,
 ધણુ દૈત્ય આવ્યા, દીધા તેજ મારી કૃં ૪
 મહાકાળીનું રૂપ તેં ધારી લીધું,
 મહા યુધ્ધ દૈત્યોની સંગાથ કીધું,
 પછી તેં દીધો દૈત્યને ત્યાંજ મારી. કૃં ૫
 શમે કોપ ના તે પછી તુજ માડી,
 શિવે પાદ નીચે દીધી દેહ ધારી;
 તદા તેં અમીનીજ દષ્ટિ પ્રસારી, કૃં ૬

જદા વિશ્વમાં દેવ ઉત્પન્ન થાયે,
 તદા મા સદા તું કરે છેજ સ્હાયે,
 નથીતું વિના કોઇ મા સ્હાયકારી, કૃં ૭
 ખરે દેહ આ વિશ્વ છે એમ માનું,
 અસુરો વિકારો બધા એમ જાણું,
 સહુ ભાવ સાત્વિક તે સુર ભારી કૃં ૮
 વળી છેજ કૈલાસ મસ્તિષ્ક ત્યાંહિ
 સભા સત્વ સુરો તણી છે ભરાઇ,
 સ્તવે ધંદ જે મંન ભાવે ભવારિ કૃં ૯
 સુણી એ સ્તુતિ શકિત હે જગી જગ્યો,
 મહા દોષ મારા બધા એ શમાવો,
 કરો શાંત સંપત્તિ આસુરી ટાળી, કૃં ૧૦

મનહર છંદ

છંદો નવ પુષ્પ અને, દશમે તે પુષ્પ ગુચ્છ,
 અંબે માત એવી માળ, વાણીકેરી જાણજો.
 અર્પણ કીધી છે દાસતણા દાસ મોતીરામે
 અને સકુટુંબ કેરા પ્રણામ સ્વિકારજો.
 અને એ પ્રણામ થકી, પ્રસન્ન થઇને માત,
 આશિષજ માગું એક, તેહ તમે આપજો.
 ટાળીને કુચુદ્ધિ વળી, આપો સુચુદ્ધિજ માત,
 પુત્રો અમે સહુ તમ, ચરણમાં સ્થાપજો,

(૩૯)

હિંદનો પુત્રીઓ.

હરિગીત.

જે ઉંમરે તુજ બાળકા, રમતી અને લણતી ફરે,
 તે ઉંમરે મુજ બાળકાને બાળકો કંઈ અવતરે,
 જે ઉંમરે તુજ બાળકીઓ લગ્ન કેરા ઘાટમાં,
 તે ઉંમરે મુજ બાળકીઓ મૃત્યુ કેરી વાટમાં. ૧

(૪૦)

હુબાડે ને હુબે તેવા

ગઝલ.

જગતમાં જન કંઈ એવા, હુબાડે ને હુબે તેવા;
 ખરા એ પાણુકા જેવા, તરેના તારવે કેવા! ૧
 ગુરુ થઈ ગાજતા ઝાઝા, રહી નહિ ધર્મની માળ,
 જુઓ એ સ્વારથી કેવા, હુબાડે ને હુબે તેવા, ૨
 કરે છે શિષ્યને ખાલા, ગુરૂના આ જુઓ ચાળા,
 છુટે છે ધર્મ ધન એવા, હુબાડે ને હુબે તેવા, ૩
 પુટેલી આંખ પોતાની, નથી કંઈ શક્તિ જોવાની,
 કરે શું હોરવી એવા, હુબાડે ને હુબે તેવા ૪

જગત્ દરિયો છે તોફાની, અને આ અંધ સુકાની,
 તરીના હાથ કો' કેવા? હુઆડે ને હુએ તેવા. ૫
 પવન ચોમેર ફૂંકાએ ખડકતો ખુબ દેખાએ,
 પહાડો ચુંબકો કરા, હુઆડે ને હુએ તેવા. ૬
 ઋષિઓ જાણુકારોએ, કીધી દીવાતણી દાંડી,
 જુવે ક્યાં ચતુહીણુ એવા, હુઆડે ને હુએ તેવા. ૭
 અનેકાનેક શાસ્ત્રો જે ઝબકતા સૂર્ય સમ તે છે,
 ઉલુક સમ દેખતા નાહી, હુઆડે ને હુએ તેવા. ૮
 જુઓ કૃત્યો કીધાં એણે, હતા જે પેણીમાં બળતા,
 કીધા તે ચુલમાં જળતા, હુઆડે ને હુએ તેવા. ૯

(૪૧)

પ્રેમ તરસ્યાં.

કંઠયાણુ.

તુજ પ્રીતિનાં ભૂખ્યાં બાળ,
 પ્રભુ અમે પ્રીતિનાં ભૂખ્યાં બાળ
 અમે સહુ પ્રીતિનાં ભૂખ્યાં બાળ ટેક. ૧
 પરમ પ્રેમાસ્પદ પ્રભુતું, પ્રેમ તણો ભંડાર, તુજ. ૨
 પ્રેમઅબ્ધિ તું પુર્ણ છે ત્યાં, હૃદય સરિત અમ દાળ, તુજ ૩
 પ્રેમ સુધાવરસંતા જમદ, આતક તૃષાતું ટાળ, તુજ ૪
 અમીધરમાં અમીરૂપ વસંતો, સુર્યે તેજ, અંબાર તુજ ૫
 પ્રેમ વારિ વરસાવી વહાલા, તત્ત હૃદયને ઠાર. તુજ ૬

— મનડાંતું મનામણું —

અથવા.

— અંતર શિક્ષા —

મારું માણિકડું રીસાવ્યું રે એ રાહ—

જોયું જોયું મેં તારું પાણીરે આજ મનડાં,

અંકુશ વિણ સહુ ધૂળધાણીરે, અંધ મનડાં,

દશ અશ્વનો રથ હાથે, વૃત્તિ લગામ તેં ઝાલી,

અંધ થઇ હાંકે છે તેને, જોતો નહિ નિહાળીરે—મનડાં—જોયું— ૧

વિકટ પથ આ જગત તણો છે, મદથી રથ શું હાંકે ?

ખાડા ટેકરા જોય નહિ ને, જ્યાં ફાવે ત્યાં નાંખિરે—મનડાં—જોયું— ૨

સારથી થઇ તું ખેડો પણ ના, અશ્વ રહે છે હાથે,

ઉન્માદે એ વશા જાય છે, ત્યાં તેને ક્યમ નહિ ખાંચિરે—મનડાં—જોયું. ૩

ઝાકળ જળને મોતી માને સીપમાં રજત લાળે,

પીળા રંગની પુતળીઓને, સુવર્ણ દ્રષ્ટે ન્યાજેરે—મનડાં—જોયું— ૪

કુંભ ભરેલો વિષ થકી, તે ઉપર પય તો ભરીયું,

તેનું પાન કરવાને ચિત્તડાં, તેં સુકાન ફેરવીયું—રે—મનડાં—જોયું— ૫

દીપક જ્યોતો બહુ ઝળકે પણ, તું નહિ તેને દેખે,

દેખે તોયે લેખે નહિ તું, અંધ બને છે અલેખિરે—મનડાં—જોયું— ૬

જને તેને રસ્તો પૂછે, સ્વપ્રજ્ઞા ના પ્રેરે,

શત્રુ મિત્રે નાહિ પરીક્ષા, અજ્ઞાનને અંધિરે—મનડાં—જોયું— ૭

રથ દોરે છે અવળે માર્ગે, સર્વ કરે ધૂળધાણી,
 અશ્વ રથીને તુજ સાથ તું, અવળા ખેંચે ધાણીરે-મનડાં-જોયું- ૮
 બહુ જીલ્યો તું બહુ કુલ્યો તું, ધણીજ ઠોકર ખાધી,
 સાથે મને પણ તેં રવડાવ્યો, બહારી બહુજ ઉપાધિરે-મનડાં-જોયું- ૯
 સમજ સમજ તું પાયેલાયું, હવે કંઈ ગણું થાને,
 લક્ષ ધરી હરચરણતણું તું, પ્રેમપથે વહી જાનેરે-મનડાં-જોયું- ૧૦
 આ રથને તું અશ્વ સહિતરે, કુશળ લઈને જાજે,
 મોતીરામ વિનવીને કહે છે. હરચરણે સુખ થાશેરે-મનડાં-જોયું.

(૪૨)

—અનુબુદ્ધ—

૨લોક અર્ધથી તે કહું, કહું જે ગ્રંથ કોટિએ,
 જ્ઞાન સત્ય જગન્નિથ્યા, છવ કેવળ જ્ઞાન છે- ૧

(૪૩)

—વિશુદ્ધ પ્રેમ—

અમારી પ્રેમની આંખો, અમોને પ્રેમની પાંખો,
 ગગન ભેદી ઉડી જતાં, અમો જ્યાં પ્રેમ છે સાચો- ૧
 તમોને રૂપ તો ગમતું, અમારું ચિત્તકું રમતું
 અમારાં પ્રેમ પાત્રોમાં, અમારો દીપ ના ઝાંખો- ૨
 તમો કો' કૃષ્ણને કાળા, કરો આલસ્યના આળા,
 અમોને એ ઉપાધિ ના, ગમે છે પ્રેમનો વાજો- ૩

- ઉમાનો પ્રેમ તો કેવો, ઝળકતા સૂર્યના જેવો,
ફણીધર ધારનારાને, દીધો સૌ પ્રેમ તો આખો- ૪
- ચિતાની ભસ્મથી છાયો, ગળે છે નાગ વિંટાયો,
અજીનનાં વસ્ત્ર તો પહેયાં, કપાળે ચંદ્ર ના આખો- ૫
- ગળું વિષયાનથી લીલું, નહિ અંબર નહિ સેલું,
જટાનું જૂથ તો મેલું. સવારી આખલો ખાસો- ૬
- કહો શું રૂપ તેમાં છે, છતાં એ મુગ્ધ ઉમાને,
અમારા શંકરે કીધી, ખરો ત્યાં પ્રેમને ઝાંખો- ૭
- વળી ગોપી તણો ન્યાળો, અજળ એ પ્રેમનો ચાળો,
હતો કાનુડીઓ કાળો, પરંતુ સ્નેહ ક્યમ દીધો- ૮
- ગણાતો ખાળગોવાળો, મુકુટમાં પીછ ધરનારો,
અજકારે ચણાડીની રૂડી એ, માળ ધરનારો- ૯
- છતાં ગોપી ગણે વહાલો, ખરો એ પ્રેમ, ના ઠાલો,
નહિ પ્રેમી સ્વરૂપ જોતાં, જુએ ના ઉમ્મરે એ તો- ૧૦
- ગિરીશે^૧ વાસ કરનારા, જટામાં ગંગ ધરનારા,
અમારી યાચના એ છે, અખંડે પ્રેમને રાખો- ૧૧
- ભલે લોકો કહે ગાંડા, કહે છો “એ કરે ચાળા,”
કંઈ ના તેહની પરવાજ મોતીરામને છે જો- ૧૨

શાંતિમંત્ર.

ચેતચેત તું ચતુર ચિત્તડા એ રાહુ.

શાંત શાંત તું ચપળ ચિત્તડા, ડુંશાંત થઇ હરલજનેરે,
 શરણુ ધુર્જટિ ચરણુ ગૃહીને, ધૂરિ જગતની વહનેરે-શાંત-૧
 હતું જગતમાં આવ્યું ત્યારે, એકલકું તું સમજનેરે,
 સાથ કોઇનો માગ નહિ ને, આશ સકળને તજનેરે-શાંત-૨
 કામી થઇ બહુ કીધી કામના, ધન ઉપાજન કીધુંરે,
 જડ જગતને પંથે પળતાં, વિષવારિ બહુ પીધુંરે-શાંત. ૩
 સંગ કીધો બહુ, રંગ ધણાએ, તું આહીં રંગાયુંરે,
 પટ પટાંતર ધરીયાં બહુને, નિજ સ્વરૂપ ઢંકાયુરે-શાંત ૪
 ત્રાહિ ત્રાહિ કંઈ વખત કરે તું, સહાય અન્યની માગેરે,
 જગત મહીં કંઈ દુઃખ થકી તું, પીડાઇ અહીં તહીં ભાગેરે. શાંત ૫
 ભાઇ દુઃખ એ રંગ તણું, સંસ્કાર વસ્ત્ર પહેયાંતુરે,
 હર ચરણના પ્રેમ વારિથી, ઘોષ રંગ થા જાતુરે, શાંત ૬
 દ્રશ્ય જગતને મિથ્યા માંની, સહુ ઉપાધિ તજનેરે,
 શાંત થઇ કંઈ દાનત થઇને, પ્રેમ પથે તું પળનેરે. શાંત ૭
 પ્રેમ વારિધિ પૂર્ણ ભરેલો, લવણ થઇ તું મળનેરે,
 રૂપરંગ તારાં ત્યાગીને, તત્સ્વરૂપ તું સજનેરે-શાંત ૮
 રંગ જશે તવ શુદ્ધ થશે તવ. દુઃખ ના કંઈ રહેવાતુરે,
 મોતીરામ શિવચરણ પ્રતાપે, જન્મ મરણ દળવાતુરે-શાંત ૯

૧ તત્ત્વશિક્ષા.

માલકોપ.

કુંગરીઆ સમચિત્ત થાને, બન મસ્ત સદાશિવ ધ્યાને-કુંગરીઆ૦ ૧
 કામિની કટાક્ષ વારિ, તેથી ના ભેદાને-કુંગરીઆ૦ ૨
 દુઃખરૂપી વાવાઝોડાંથી, ના ડગી કદી જાને-કુંગરીઆ૦ ૩
 દયા પ્રેમનાં અનેક ઝરણો, તેનો નિધિ બની જાને-કુંગરીઆ૦ ૪
 તત્ત્વ ચિત્તનો શાન્તિ દાતા, વૃક્ષ અનેકે થાને-કુંગરીઆ૦ ૫
 વિવેકને વૈરાગ્ય હીરા બે, રાખ ચિત્ત તુજ ખાણે-કુંગરીઆ૦ ૬
 ૧. સુવર્ણનો છે ચતુર ચિત્તડાં, સંગ કરી શુદ્ધ થાને-કુંગરીઆ૦ ૭
 હૃદયે હિમાચલ પર્વત માફક, જટાધારી ચિત્ત ચ્હાને-કુંગરીઆ૦ ૮
 અસાર આ સંસાર તણા કંઈ, વિષયે ના લોભાને-કુંગરીઆ૦ ૯
 મોતીરામ શિવચરણ ભક્તિથી, પૂત પુનતજ થાને-કુંગરીઆ૦ ૧૦

(૪૬)

વેદાન્ત.

અનુક્રમ.

વને જમ શિયાળવાં, શાસ્ત્રો ગર્જે ત્યાં સુધી,
 નહિ ગર્જે મહા શક્તિ, સિંહ વેદાન્ત જ્યાં સુધી.

૧. પર્વત પક્ષમાં સુવર્ણ-સ્રોતું ચિત્ત પક્ષમાં સુવર્ણ-સતપુરૂષો.

યાચના.

મંદ્રવજ્ર.

કો' મેં તમારું પ્રભુ શું બગાડ્યું ?
 જે માર્ગથી આ મનને ભગાડ્યું,
 જો ના ભગાડ્યું, પછી કેમ ભાગ્યું ?
 શાને અનેરું વિષતાન લાગ્યું ?
 તું શક્તિ કેરો ઇશ તો કહાવે,
 શું ચિત્ત આ ક્ષુભક તે ડરાવે ?
 કે રીસ છે કેં મુજ સાથ વહાલા ?

(જેથી) દે વાનરાને કરવાજ આળા.

ઉપજાતિ.

ફલોન્મુખાં વા મુજ કર્મ કંઈ છે,
 જે દોરવે આ મન માર્ગ ઉપે,
 જેમાં નહિ તું તુજ હાથ નાંખે,
 જોયા કરે સાક્ષી તણીજ આંખે.

મંદ્રવજ્ર.

બુદ્ધિ ખરે કર્મ અનુસરે છે,
 છે કર્મ તેવાં ફળ ઇશ દેછે.
 તો એ જનો યોગ પથે વહે છે,
 રસ્તે સાધે ચિત્ત ખરે રહે છે.

જો એમ હોયે નહિ ઇશ પ્યારા,
તો તો ગ્રહ કોણ સુચણું તારા,
શા માટે તેં અર્જુનને કહ્યું તું,
હું યોગનું ક્ષેમ ખરે વહું છું.

૫

તો તો પછી આ પ્રભુ શું કરો છો,
હાવે પરીક્ષા કરવી જવા દો
જેવો છઉં તો પણ હું દયાળુ,
છું દાસ તારો મન એમ જાણું.

૬

એ હુંક રાખી જગમાં વહેતો,
અગ્નિ વિષે ના કંઈ દુખ લેતો,
ત્યાં જો દગો તું પ્રભુ આમ દેશે,
સંભાળ કે' કોણ પછીથી લેશે.

૭

માટે કહું આ કર બેય જોડી,
આ ચિત્ત ના જાય કહીંજ દોડી,
હો એહને એક સદૈવતાન,
“મિથ્યા પદાર્થો, તુજ ચણું ધ્યાન”.

૮

(૪૮)

આત્મ નિવેદન.

ગઝલ.

ગરીબી જો ગમે બહાલા, ગરીબાઇ અમે સ્હેશું,
ફકારી હાલ જો તારા, ફકારી તો અમે લેશું-

૯

ગમે જો ભરમ તો પ્યારા, અમે તો ભરમ ચોળીશું; ૨
 રમશાને વાસ જો સારા, અમે ત્યાં તો સુખે રે'શું-
 ગમે જો દુઃખદેવાં તો, સહુ એ તે અમે સ્હેશું,
 તપેલા સૃષ્ટિના માર્ગે, કહેશે તો સુખે વ્હેશું- ૩
 વિપત્તિ અગ્નિ માંહે વા, ચિતા ચિંતા વિષે જશું;
 મળે જો પ્રેમ તુજ પ્યારા, બલિ આ દેહતું દેશું- ૪
 ભલેને અગ્નિમાં નાંખો, ખુશીથી તો અમે જૈશું
 ભુખ્યા વા રાખવા માર્ગે, કડાકા તો કરી લૈશું, ૫
 સહુ સ્હેશું સહુ વ્હેશું, પરંતુ એ નહિ સ્હેશું,
 “તમારી પ્રીતિની ખામી, મને ના બ્રજતા સ્હેશું”- ૬
 ભલે પૈસો નહિ આવે, પરંતુ એજ માગીશું
 નીતિના માર્ગપર, તારી, પ્રીતિને માર્ગમન વ્હેતું- ૭
 હશે જો એટલું તોએ, બહુ આપ્યું ગણી લૈશું,
 કદી આભાર એનો તો, ભુલી નાહિ અમે જૈશું- ૮
 ચરણતું તો શરણ તારા, વળી સંતોષથી લૈશું;
 અમીની દષ્ટિ હે શંભો, રહોને એજ યાચીશું- ૯

(૪૯)

સખરસની લહાણ.

સહીયર મેદી લેશોરે-એ રાહ.

કોઇ સખરસલો, રામરસલો;
 સહુ રસોમાં શ્રેષ્ઠ એવા, રામરસની લહાણ,
 નવે વર્ષે લોજી ઉમંગે, શુભેચ્છાની ખાણુરે-કોઇ-

ગયું ગયું ગણી, નવું થયું તેમાં નવા તમે થાજો,
 નવા મનોરથ, નવા ગુણોના, ધારક તો થાજોરે-કાઠ- ૨
 ભુલો સહુ ગત વર્ષની ભુલી, નવારંભે ગાજો,
 તનતણા કંઈ મનતણા કંઈ, હઠાવ નવા પામોરે-કાઠ- ૩
 ભોળાં હૃદયનાં પ્રેમ ઝરણે, સ્નેહથકી નહાજો,
 પ્રેમાસ્પદોના મુખલાનુથી, પુલ્લ સદા થાજોરે-કાઠ- ૪
 સ્નેહ રસતણી ખાણુ ઉકેલી, વિશ્વ વિષે વાટો,
 હુંટો હુંટાવો આનંદ રસને, દુઃખ સહુ દાટોરે-કાઠ- ૫
 વસુધાને કુટુમ્બ ગણુતો, રામખરે મારો,
 તેહતણો રસ હુંટો, નહિ ત્યાં, ખોટતણો ખાટોરે-કાઠ- ૬
 નવે વર્ષે એ રસ લેતાં, સહુજ પ્રાપ્તિ થાજો,
 મોતીરામ સખરસ થકી તમ, વર્ષ સુખે જાજોરે-કાઠ- ૭

(૫૦)

મદનદહન.

વસંત તિલકા.

ત્યાં લાગ જોઈ મદને શર એક માયુર્,
 તેથી તપસ્વી મનકું, કુમળું વિદાયુર્
 વૃત્તિ હતી સ્થિર સહુનિજ આત્મ ધ્યાને,
 મસ્તાન થૈ વહતી સૌ વિષ ભોગતાને-

જાણે ગિરિ શિરપરે સરમાં ભરેલું,
પાળો જુદે, નિર બહુ વહને વહેતું
વા રક્તધાર વહી જે શરધા મહિંથી
રાગી અન્યું મન તપસ્વીતણુંજ તેથી- ૨

શાળા મહીં થકી છુટયા ખૂબ મસ્તીખોરો,
ત્રાતા ગયે નગરમાં પ્રગટયાજ ચોરો,
વા હાથી ગંડુલ થયો, નિજબંધ ત્રોડયા,
વા સારથી કર થકી, છુટી અશ્વ દોડયા- ૩

ગંભીરતા ગદ્ય અરે, ભૂમિ કંપનાથી,
કે અગ્નિધ વારિવહતું, નિજમાન ત્યાગી,
હાલે થશે શું શરધા ક્યમ આ રૂઝાશે ?
મસ્તાન વૃત્તિ ક્યમ ધ્યાનમહીં શમાશે ? ૪

શી રીતથી વહનવારિ તણું ખળાશે ?
રાગી થયું ચિત્ત વિરાગીજ કેમ થાશે ?
શિષ્યો તણો કદ રીતે, બળવો શમાશે ?
ને ચોર આ નગરમાં થકી કેમ જાશે ? ૫

ગાંડાપણું કરીતણું ક્યમ આ શમાશે ?
ને અશ્વ આ ભડકી નાસી જતા ઝલાશે ?
વાળા કહો ઉદધિવારિ ક્યમે શકાશે ?
વારિતણું વહન આ ક્યમ ફેરવાશે ? ૬

યોગી પડયા વમળમાં, થઈ શું ગયું આ ?
શા કારણે મન સમાધિ થકી ચળ્યું આ ?

શ્રુતિ સહુ બળની રી, સ્થિર તો કરે છે,
પામે ઉભો મદન ત્યાં નજરે પડે છે. ૭

જ્યાં કામ પુષ્પશરયુક્તજ દૃષ્ટ આપ્યો,
ત્યાં ક્રોધ તો નખશિખે શિવનેજ વ્યાપ્યો,
ઓછો જરા ફરકીયા, બકુટી ચઢીને,
આરક્ત વર્ણુ સહુ ત્યાં, મુખકું થયું છે. ૮

કંપી ઉઠ્યું સહુ શરીરજ ક્રોધ વ્યાપે,
ખૂલી ગયું તૃતીય નેત્રજ આપ આપે,
ત્યાં દેવતા ગગનમાં સ્તુતિઓ પુકારે,
“રે શાંત, શાંત, પ્રભુ શાંત બનો” ઉચારે ૯

શબ્દો હજુ સુર તણા નીકળે ત્યહાંતો
ને અંજલિ સંહિત શિર્ષ નમે તહાંતો,
વહ્નિ થયો પ્રગટ નેત્રથી દોડી તેણે,
બાળીજ ભસ્મ કરીયો, રતિના પતિને ૧૦

આ હાલ પુષ્પશરના નિરખી ગિરિજ,
ધ્રુવ ઉઠી વદન મ્લેહન થઇ ગયું ત્યાં;
ને શંકરે નિજ તણું, તપ ભગ્ન માન્યું,
સ્ત્રી સંગ ત્યાગ કરવો, મન એમ ધાયું. ૧૧

અનુક્રુપ.

અંતર્ધાન થયા ત્યાંથી, ત્યાગી આશ્રમ તે દીધો;
શંકરે સૌ ગણો સાથે વાસ અન્ય સ્થળે કરીધો.

રતિવિલાપ.

ગઝલ.

- હે નાથ મારા ક્યાં ગયા, શું લામિની ભૂલી ગયા
શું દારની નાહિ દયા, આવી જરાએ નાથજી ? ૧
- કે'તા રતિ તુજ દેહને, મુજ દેહ તો જૂદા ખરે,
પણુ છવ તો છે એકએ, યોલ્યું સ્મયું ના નાથજી. ૨
- સુંદર બનેલી વાટિકા, તેમાં ખીલેલા'તી લતા,
તેમાં સુરંગે ખેલતાં, યોલ્યા હતા શું નાથજી ? ૩
- “જો જો પ્રિયે આ આમ્રને, બેટી ઉભેલી વેલ છે,
કેવા કરે છે ખેલ એ”, બહાલે વઘા'તા નાથજી. ૪
- “એ લાડ કરી વેલને, સામે લગાવે આમ્ર એ”
એવું વદી બહાલા મને, સુખન ક્યાં 'તાં નાથજી. ૫
- કો'ને હવે, એ વાટિકા, જોઇશ શી રીતે લતા,
એ ખેલ વૃક્ષોના લલા, જાતી બજે, હે નાથજી. ૬
- આ દેવ સૌ વૈરી થયા, ના કામ જે સેધા થયાં,
તેમાં તમોને તોપની, સામે ધર્યા હો નાથજી. ૭
- સુતો પરાયા છો બને, આવા, ખરે દેવો ગણે,
આપી દીધાં કૃષ્ણાર્પણે, ગૃહ પારકાં હો નાથજી. ૮

સમજી હતા સ્યાણા હતા, ગણા હતા રે'તા જતાં,
શાને થયા હાવે 'હતા', મુકી રતિને નાથજી. ૯

બહાલા અબોલા કાં ધર્યાં, શું રીસથી રાગી બન્યા ?
કે સંગથી ત્યાગી ? બન્યા ? બોલો જરા હો નાથજી. ૧૦

બહાલા તમારી ભસ્મને, મારે લગાવી અંગને,
ખાવી થવાનું છે રહું, મારે હવે તો નાથજી. ૧૧.

(૫૨)

પાર્વતી તપ.

વંશસ્થ.

હતાશ આળા થઈ કામનાશથી
બીધી બહુ શંકર ઉગ્ર તાપથી,
વિચાર કીધો, “કરવું હવેય શું”
મનોરથો સિદ્ધ થશે ન થાય શું ? ૧

ઉપજાતિ.

પાપો નડે જન્મ કયે કરેલાં
ધાર્યાં મને તે મનમાં રહેતાં
જો ભાગ્ય હોયે ભૂત તો રજે છે,
અભાગી યત્નો ધૂળમાં મળે છે. ૨

૧ ત્યાગી શંકરના સંગથી.

મારે લીધે કામ થયો વિનાશ,
રતિ બિચારી રડતી ઉદાસ,
તો શું કરું, જાઉં હવે હું ક્યાંહી,
પ્રેમી વિના એન પડેજ નાહિ.

૩

અક્ષિ ઉઘાડી, મુજને નિહાળી,
ત્યારે ગણ્યું મેં, થઇ ભાગ્યશાળી,
થશે હવે સદ્ય સ્વીકાર મારો,
આવ્યો હવે છે સુખનોજ વારો.

૪

આશા ભરી પૂજન હું કરું ત્યાં
કૃપા કટાક્ષે નિરખે પ્રભુ ત્યાં
સ્વરૂપ તો ઉગ્ર થઇ ગયું ને
આશા બધી મુજ દરી ગયું તે.

૫

ગણી પ્રભુ શું તપ માંહિ ખામી ?
કે પ્રેમ ભક્તિ અધુરી ગણાણી ?
વા યોગ્યતામાં કંઈ ન્યુનતા છે,
ખોલો પ્રભુ શુંજ અપૂર્ણતા છે ?

૬

જો હું પ્રભુ સ્વીકૃત નાહિ થાઉં,
જન્મ્યું જીવ્યું તે સહુ ધૂળ માનું,
શું કામ આ આભરણો તણું છે,
શું કામનું જીવન જે ધર્યું તે ?

૭

ખાતું પીયું ને સઘળા વિલાસ,
છે વ્યર્થ એ સૌ મન જો ઉદાસ;

આ ચીર ને આ પટકુલ કેવાં,
શા મ્હેલને મંદિર દાસ સેવા ૮

જે રૂપથી પ્રિતમ ના રીઝે છે,
તે રૂપથી તો મનકું સીઝે છે,
જે ના શકે પ્રિતમ અક્ષિ હારી
તે દેહ જાણું, વિષ વેલ ક્યારી. ૯

બાળા કરે ત્યાગ તણો વિચાર,
ને અક્ષિ માંહિ થકી અશ્રુ ધાર,
ઘસેતી ગણો શ્વાવણુ બાદ્ર નેવ,
અશ્રુ અભિષેક તણીજ સેવ. ૧૦

ગયા પ્રભુ જો તપ સાધવાને,
હું એ તપું પ્રિતમ પામવાને.
એ જો ગણે વાસ રમશાન સારો,
મારે હવે હો વનમાંહિ વાસો. ૧૧

જ્યાં સુધી એ શંભુ પદે વસું ના,
ને પ્રેમ યોગ્યા નંહિ હું અનું ત્યાં,
ત્યાં સુધી દેવા સહુ ભોગ ત્યાગી.
રહું સદા હું વનવાસ સાધી. ૧૨

આવો કરી નિશ્ચય તેહ બાળા,
સંન્યાસિની વેશ ધર્યાં રૂપાળા,
જે ચલુને કોમળ પુણ્ય ખૂંચે,
તે ચલુ તો કંટકમાં ફરે છે. ૧૩

જે પાદ કોઇ દિવસે ન ચાલ્યા,
તે પાદ યાત્રા કરતા રૂપાળા,
જે હસ્ત કાંઇ શ્રમ નાહિ જાણે.
તે આજ પુષ્પો ફૂંપ વારિ આણે. ૧૪

જે દેહને અંબર શુભ્ર શોભે,
તે દેહ આજે વન વસ્ત્ર ધારે,
જેને સુવા કામળ પુષ્પ શય્યા,
તે શૈલ શિલાપર તો સુવે છે. ૧૫

બાલા તપે જે તપી મુખ જાતું,
તે આજ ઉજ્જ્વળ તપને સહેતું,
જે કામલાંગી હતી વેલ જીવી,
તે શીત ઉષ્મા વરસાદ સહેતી. ૧૬

આરા પહેલાં દશ દાસ દોડે,
તે આજ દાસી થઇ વૃક્ષ સેવે,
અરણ્યમાં આશ્રમ એક બાંધી,
તપસ્વિની રે' તપ ત્યાંહિ સાધી. ૧૭

થતા હતા ચ દનનાજ લેષ,
તે દેહને ભસ્મ તણી સુસેવ,
કેશો થતા સિક્ત સુગંધી તેલે,
(આજે) જદા દેવકૃપે છુની માન ટેલે, ૧૮

હાથોપરે કંકણ જ્યાં હતાં ત્યાં
રૂદ્રાક્ષ આજે બહુ શોભતી ત્યાં,
તુપ્પર નાદો નહિ સંભળાએ,
નાહિ દિસંતી કટિ મેખલા છે.

૧૬

જ્યાં શોભતા હાર મણિ જડેલા,
રૂદ્રાક્ષ માળા પણ શોભતી ત્યાં,
કણો વિષે કુંડળની જગ્યાએ,
પુષ્પો તણી ના કળીએ જણાએ.

૨૦

દાસી બની છે મૃગલી ઉમાની,
વેલો સખિઓ થઇ અંબિકાની.
ને ઝુંપડી મ્હેલ સ્વરૂપ ભાસે,
ને દિવ્ય તો આશ્રમ તેહ લાગે,

૨૧

ખેલાં કીર્તિ અન્ન તણોજ ત્યાગ.
ગ્રીષ્મે સહો પંચ સુઅગ્નિ તાપ,
વર્ષા મહિ અંબર એક ધારી,
ખેસી રહેતી ઉમિયા બિચારી.

૨૨

ને શિત કાળે જળ વાસ રાખ્યો,
પડ્યાં નીચે પણુ અહાર સારો,
હૃદિ સ્થિરાથી રવિ જોઇ રે'તી,
ને દિન આખો સહુ તાપ સહેતી.

૨૩

વેલી સુકાયે જળ વિણ જોવી,
 મેના સુતા શુષ્ક થઈજ તેવી,
 અક્ષિ મહિ ચાંચળતા હતી તે,
 જતી રહી સ્થિર બની રહી છે.

૨૪

થયો દિસે દેહ સુવર્ણ કેરો,
 છે હાડ માળો ચરમે મઢેલો,
 જાણે તપસ્વી તપ મૂર્તિ આજે,
 એ ભક્તને દર્શન દેતી લાગે.

૨૫

—ઈતિ શ્રી—

ધી વીલે પારલે લીટરરી યુનોયન

ઉદ્દેશો: .

સાહિત્યસેવા વ્યવસ્થા
કેળાવણીના પ્રચાર કરવા.
વચ્ચ વ શક્તિની ખીલવણી
સ્ત્રી કેળાવણીની અભિવૃદ્ધિ કરવી.
અંકચતા વધારવા
વર્ગમિતને સહાયતા કરવી.

કોષાલ:—
૪૧, વેસ્ટ,
વીલેપારલે,—ધાખા.

મંત્રી,

ધી. વી. પા. લી. યુ.

